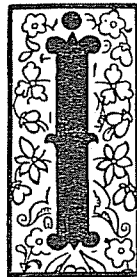
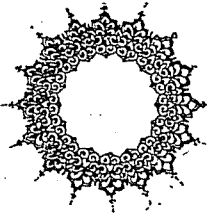

Tasavvuf

Mevlâna'nın Hayatı ve Fikirleri

Dr. Ahmed Subhi
FURAT

من بنده قلام اگر جان دارم
من خالک ره محمد مختارم
اگر نقل کند جز این کس از گفتارم
بزارم از ووزان سخن بزارم

İSLÂM âleminde bilhassa, tasavvufî şiirin sâdelik içinde ulaşabileceği en yüksek merhalesi olan Mesnevi'si ile tanınan hakîm şâir Mevlâna Celâleddîn, hicrî 580 (: milâdî 1184) yılında Belh şehrinde doğdu. Sultânul-ulemâ diye mâruf olan babası Bahâeddîn Veled, eskidenberi Belh'te yerleşmiş bir ulemâ âilesine mensuptu. Oğlu Celâleddîn'in yirmi yaşlarında bulunduğu bir sırada, büyük bir ihtimalle Moğol korkusu yüzünden bu şehirden ayrılan Bahâeddîn Veled, hac seferine çıktı. Uğradığı Nişâbur'da, kendisini meşhûr sûfî şâir Ferîdu'd-din Attâr karşıladı ve büyük bir istikbâl sezdiği yanındaki oğlu Celâleddîn'e Esrâr-nâme'sini hediye etti. Bahâeddîn Veled Hicâz'dan dönüştü, Şam yolu ile Anadolu'ya geçmiş, sırasıyla Malatya, Erzincan, Akşehir, Lârende ve sonra da Konya'da yerleşmişti. Lârende'de iken, Şerefu'd-din Lâlâ Semerkandî'nin kızı Gevher hatunla evlendirdiği oğlu Celâleddîn, esâsen daha Belh'te iken başladığı tahsilini, fevkalâde kaabiliyeti ve büyük sûfilerden müteşekkil mûhiti sayesinde sûratle ikmâl etmiş bulunuyordu. Sonunda, babasının ölümünden sonra, onun eski bir talebesi olup kendisini derûnî ilimlere teşvik edecek Seyyid Burhâneddin Mu-

hakkık'ın müridi olacak ve bu şeyhinin vefatına kadar sürecek dokuz senelik bir devreden sonra, meşhûr derviş **Şems-i Tebrizî** ile buluşma anına kadar beş sene yalnız kalacaktır.

Mevlânâ Celâleddîn, hayatındaki büyük inkulâbı kendisine borçlu olduğu ve **Divân-ı Kebir**'inde :

«... Kırk yıllık akıl, beni baş aşağı gamlara garketmişti; altmış iki yaşında av oldum da tedbirlerden kurtuldum...» (1)

diye temas ettiği bu hadise sırasında, görüldüğü gibi altmış iki yaşlarında idi ve Şems-i Tebrizî de aşağı-yukarı bu yaşlarda bulunuyordu. Hicrî 542 (milâdî 1244) senesinde Konya'da **Şekerfurûşân** hânında vâki olan bu mülâkât, Mevlânâ'nın hayatında gerçekten yepyeni bir devir açmıştı. Kelâm, Hâdis, Tefsir ve Edebiyât gibi muhtelif ilimlerde büyük bir behresi olduğu ve tasavvufî görüşlerinde **ilâhî aşk** ve **cezbe**'yi esâs kabul ettiği görülen Şems-i Tebrizî, Mevlânâ ile tam bir rûhî mutâbakat halindeydi. Kendisiyle görüşmeden önce zâhid bir sûfi durumunda olan Mevlânâ, tasavvufî mânâda hayrân olduğu bu derviş ile tanışmasından sonra müridlerini ihmâl etmiş ve sâdece onunla meşgul olmağa başlamıştı. Ancak bu halden memnun olmayan müridlerin, Şems-i Tebrizîyi ölümle tehdide kadar varan davranışları, bunlardan pek muğber olan Şems'in **Şâm'a** kaçmasına sebep oldu. Fakat onun bu hareketi, Mevlânâ'yı müridlerine kazandırmamıştı. Mevlânâ üzgün, kırgın ve perişandı. Sonunda müridler af dilediler ve Mevlânâ, oğlu **Sultân Veled**'i, Şems-i Tebrizî'yi bulup getirmek üzere Şâm'a gönderdi. Israrlara dayanamayan Şems'in dönüşü, müritlerin yeniden harekete geçişleri ve onu Mevlânâ'dan uzak tutma gayretleri sonunda daha fecî bir şekilde neticelendi: Şems-i Tebrizî, hicrî 645'de (m. 1247) ortadan kaybolmuştu, hem de hiçbir iz bırakmadan. Buna sevinenler, Mevlânâ'nın tekrar eski durumuna döneneğini sanmakla yanılıyorlardı. Mevlânâ, Şems-i Tebrizî'yi unutmadı; onu kendisinde buldu. Ancak görmesi için bir aynaya ihtiyacı vardı ve bunu da Şems-i Tebrizî'nin mazharı olan Konyalı **Selâhaddin Zerkûb** giderdi. Böylece Mevlânâ, ümmî, fakat **Seyyid Burhâneddîn**'den feyz almış ve Şems-i Tebrizî tarafından sevilmiş bu kuyumcu ile derûnî bir bağ kurmuştu. Müritlerin, ihmâl edilişleri dolayısıyla, ehemmiyetsiz bâzî nâhoş hâdiseleri birtarafa, daha çok huzûr içinde geçirilen bu on yıl, Selâhaddin'in hicrî 657'de (milâdî 1258) ansızın vefâtı ile son buldu. Selâhaddin, Şems-i Tebrizî'nin cezbe ve coşkunluk âlemine attığı Mevlânâ'yı temkin âlemine sokmuştu. Vefatından sonra yerini, **Çelebi Hüsameddîn Hasan b. Muhammed b. Ali Türk** aldı. Mevlânâ'ya **Hakim Senâ'nin** (v. 525/1130) **Hadika**'sına ve **Ferîdu'd-din Attâr**'ın (v. 627/1229) **Musibet-nâme** ve **Mantiku't-tayr**'ına benzer bir kitap yazması hususunda recâda bulunan, işte bu **Çelebi** olmuştu. Mevlânâ'nın muhtelif vesilelerle söylediği gazel ve rubâilerden meydana gelen **Divân**'ı gittikçe büyüyordu. Şimdi sıra buna gelmişti. Esasen daha önce böyle bir karara varan Mevlânâ, sarığından, içinde mesnevî'nin onsekiz beyti yazılı olan bir kağıt çıkarıp «Sen yazarsan ben söylerim» diyordu. Böylece senelerin mahsûlü tecrübe ve bilgiler, şiddetli bir teessür, hassâsiyet ve fevkalâde bir ifâde kaabiliyetine sahip olan Mevlânâ'nın dehâsından semeresini verecekti. Mevlânâ, semâ esnâsında, hamamda, yolda söylüyor, **Çelebi** de yazıyordu. Bazı geceler sabahlara kadar süren bu faaliyet, araya giren küçük fasıllar hariç, hastalığına kadar devam etti ve neticede 26 660 beyitten müteşekkil altı ciltlik bir devâsâ eser olan **Meşnevî** vücûd buldu. Tedâî sûretiyle yazılmış bulunan bu eserde Mevlânâ, düşüncelerini ve tasavvufî fikirlerini nazım halinde hikâyelerle anlatıyordu.

○ , bütün islâmî edebiyatın şiir halindeki mecmuası durumunda olan **Meşnevî**'si yanında, haklı şöhretini **Divân-ı Kebir**'ine de borçluymuştu. Hepsî 50 000 beyte yakın gazel ve rubâilerden müteşekkil bu eserinde, muhtelif tasavvufî duygu ve heyecanlarını terennüm etmekteydi. Gazellerin ekserisinde mahlas olarak Şems-i Tebriz ismi yer aldığından bu divâna **Divân-ı Şems-i Tebriz** de denilmiştir.

Onun bu arada, muhtelif vesilelerle imlâ edilmiş olan mektuplarının içinde bulunduğu «**Mektûbât**», sözlerinin not edilmesiyle meydana gelen «**Fihî mâ fih**», ve vaazları esnâsındaki kayıtlardan teşekkül eden «**Mecâlis-i Seb'a**» sı da zikredilmelidir (2).

(1) Beytin içinde bulunduğu şiir için bk. **Divân-ı Kebir** (Konya Müzesi Kütüphânesi, no. 68, 69), no. 68, s. 137. Fazla malumat için, notumuzu da borçlu olduğumuz şu makaleye bakılabilir: **Abdülbâki Gölpınarlı**, «Mevlânâ Şems-i Tebrizî ile altmışiki yaşında buluştu» (**Şarkiyat Mecmuası**, III, 156-161).

(2) Mevlânâ Celâleddîn'in eserleri hakkında şu eserlere bakılabilir: **Abdülbâki Gölpınarlı**, **Mevlânâ Celâleddîn** (İstanbul, 1959), s. 268-273); H.

Tasavvufî görüşlerinin esasını (3) biraz ilâhî aşk ve cezbe'nin teşkil ettiği Mevlânâ, düşüncelerini, Senâî ve Attâr gibi hikâyelerle anlatır. Esasen o, biz-zat söylediği gibi, Senâî ve Attâr'ın hikâyeciliği vâdisinde yürümüşdür. «Akılların ölçüsü derecesinde basit söylüyorum; bu ayıp değildir, Peygamber işi budur» diyen Mevlânâ'nın hikâyelerinde, birçok felsefî tâbir ve fikirlere tesâdüf edilirse de, onun bunları daha çok izah için vâsıta olarak kullandığı görülür.

Âlemde dâimî bir yaratılışa inanan Mevlânâ, kâinatın fasılasız olarak, iyi ve güzele doğru yenilendiği düşüncesindedir: «Her gün bir yere konup göçmek, akarsu gibi bulanmamak, donmaktan kurtulmak ne hoş. Dün de geçti, düne âit söz de dün gibi gelip geçti. Bu gün yeni bir söz söylemek lâzımdır» rübâisiyle, hem bu görüşünü dile getiriyor, hem de yeninin lüzumluluğunu telkîn ediyor. Hemen hemen bütün sûfilerde rastlanılan «vahdet-i vücûd» (varlık birliği) düşüncesi onda da görülür: Görülen bütün farklı durumlar, rengin, renksizlik âlemine galebesidir. Aslında, bütün renkler îğretidir, sâdece Allah rengi ebedidir. Ne tarafta bulunulursa bulunulsun, tek bir mihrâba dönülür. Yemek çeşiti sayısızdır; fakat yemek olmak bakımından tekdir, doydun mu diğerlerini istemezsin, ama aşsan, bir yemeği yüzbin yemek görürsün.

Dünyâ, ancak içinde mânevî zevkten uzak, türlü hırslarla yaşandığı müddetçe kınanmalı. Yoksa, mutlak varlığın zuhûru görülünce, dünya, güzelim dünyadır. İnsana bu güzel dünya nefis yüzünden dar gelmekte ve bu yüzden de insan savaşılar düşmektedir. İnsanın devamlı olarak mânevî mücâhedede bulunması lâzımdır. Herşeyden önce de insan, kendisini islâh etmelidir. Başkasında gördüğümüz suçla bizimki arasında hiçbir fark yoktur. Dünya ile ilgili bütün bağları çözmek, altın ve gümüş esâretinden kurtulmak gerek. Ancak din yolunda kazanılan mal müstesnâ: buna Hz. Peygamber de «ne güzel mal» demiştir. İnsanın içinde yoksulluk havası oldukça, ağzı kapalı ve fakat içinde hava bulunan testinin uçsuz bucaksız denizlerde yüzüşü gibi, dünya denizine batmaz. Böyle bir kimse nazarında dünya malı hiçbir. Hırs-lardan tek kurtuluş ilâhî aşka düşmekle olur.

MEVLÂNÂ, ihtiyâr ve irâde hususunda, Mütezile ve Cebriye'nin görüşünden ayrı bir görüştedir: Feryâd edişimiz, acimizi gösterdiği gibi, utanmamız da ihtiyârımıza delâlet eder. Pişmân oluşumuz, ihtiyârımızı açıkça göstermektedir: Eli hastalık dolayısıyla titreyenle, elini titretendeki kudreti, Allah yaratmıştır ama, isteyerek elini titreten pişman olabilir, diğeri ise asla. Cebr, Allah'la birliktir; yoksa sadece menfeatini gözeten nefsin cebriyeti değil. İnsanın cebir inancında ısrarı, isteyerek yaptığı kötü işler yüzünden, diğerlerine mes'ûliyet yüklemesinden başka bir şey değildir. Tabiatıyla bu da onun, gerçek âleme ulaşmamasından ileri gelmektedir. Ama buna ulaşan kişi, varlığı kalmadığından, kendi istediğini yapamaz. Artık o, cebr'den de bahsetse doğrudur, ihtiyardan da. Zira ne kendi varlığı, ne irâde ne de ihtiyârı kalmıştır.

Her devirde Peygamber makâmında bir velî bulunduğunu kabul eden Mevlânâ, irşâdı, bu kâmil insanın harcı görmektedir. Esas, cezbe'dir; sülûk'un esası da, aşk ve cezbe'yi doğuran da semâ'dır.

Hemen hemen her beyti, bir âyet ve hadîs'in tefsiri durumunda olan Mesnevî'si ve Divân-ı Kebîr'i ile Mevlânâ Celâleddin, sünnî bir mutasavvîf ve sūffî'nin müşahhas bir misâlidir. Onun :

«Allah teâlâ'nın lutufları Hz. Mustafâ'ya «Sen ölsen bile, bu din, bu Kur'ân ölmez» dedi, ve

«Ey Peygamberimiz, sen sihirbâz değilsin; doğrusun. Sen de Hz.

Mûsâ'nın giydiği nübüvvet hırkasını giymişsin.» tarzındaki samîmî itirafları da bunu gösterir. Hele Farsça okunuşunu yazımızın başında kaydetmişiz :

«Hayatta oldukça Kur'ân'a kulum,

Seçilmiş Hz. Muhammed'in yolunun toprağıyım.

Biri, sözlerimden, bundan başka bir söz nakil ederse

Ondan da bizârım, o sözden de.»

rübâisi bizi başka herhangi bir delil aramaktan da müstağnî kılacak durumdadır.

İslâm âleminin en velûd ,güzide mütefekkir şâirlerinden biri olan Mevlânâ

Ritter, Celâleddin Rûmî (İA, 21. cüz, s. 53-59); Tâhir Büyükkörükçü, Hakiki vechesiyle Mevlânâ ve Mesnevî (İstanbul, Çağaloğlu Yayınevi), s. 40-47.

(3) Mevlânâ'nın tasavvufî görüşleri hakkında 2. notta zikredilen eserlere bakılmalıdır.

Celâleddin, hayatının sonlarında hastalandı. Nitekim öölümünün yaklaştığını hissettiği son günlerinde yazdığı bir gazelinde :

«Gerçekten haberdâr olarak ölenler, sevgilinin huzûrunda şeker gibi erirler. Elest meclisinde âb-ı hayât içenler, bir başka tarzda öölürler... Sen sanırmısın ki arslanlar, da köpekler gibi kapı dışında can versin? Âşıklar, yolculukta ööldüler; mi can Pâdişahı onları karşılar... Âşıklar gök yüzüne uçarlar; münkirlerse cehennem dibinde can verirler...»

diyordu. Yine bu günlerinde, kendisini ziyâret eden Şeyd Bedreddin'e :

«... İç âlemde nasıl bir Pâdişahla oturup kalkmaktayım, ne bilirsin sen? Atlın gibi sapsarı bir hale gelen yüzüme bakma, demir gibi bir ayağım var.

Bütün varlığımla, beni bu âleme getiren o Pâdişaha yöneldim. Gâh güneşe benziyorum, gâh incilerle dolu denize...»

gazelini söylemişti. Vefâtının bir gün öncesi, bir ara iyileşmişti. Sadık dostları Hüsâmeddin, oğlu Sultan Veled ve hekimler her zamanki gibi yanındaydılar. Aynı günün sabahına karşı, gecelerce uyumadığı halde kendisini bir türlü yalnız bırakmayan oğluna: «... Ben iyiyim, sen git, biraz yat...» dedi. Gözyaşlarını zor zapt eden Sultan Veled, yanından ayrılırken :

«Git, başını yadığa koy, bırak beni; şu geceleri dolaşıp duran harâb olmuş mübtelâdan vaz geç.

Biz yapayalnız geceleri sabahlara kadar sevdâ dalgaları arasındayız...» beyitlerini okuyordu. Ancak bu iyileşmiş hali uzun sürmedi, tekrar birdenbire ağırlaştı ve nihâyet pazar günü (5 Cumadelâhire 672 / 17 Aralık 1273) akşam üzere Hakk'ın rahmetine kavuşmuştu.

Kubbelerin Altında..

Günahları azleden ey billûr şadırvanlar!
Hayatın cilvesinden size attım kendimi.
Aritın, temizleyin pâk olayım bu anlar,
Harâb olan kendimde bulayım ben kendimi.

Dilerim zikretmeyi geçmesin saniyeler.
Kaybolurum dinlerken ben mihrabın sesini.
Getirir o kıyamlar, o rukûlar secdeler,
İnsana tam bu anda ağlamak hevesini.

Açılır açılır hep, semaya doğru eller,
Bilmem ki, boş kalır mı nezihin dilekleri?
Atabilsem, kalmasa kalbimdeki lekeler,
Kubbeler olsam da bir dinlesem istekleri...

Rekin ERTEM